

Marko Aaltonen

Kokemuksista syntyvä tieto kuvataiteilijan työssä

Kuvataiteesta saatavaa tietoa voidaan tarkastella joko A) taideteoksen kokemisesta eli katsojassa syntyvän tiedon, tai B) taiteen tekijän eli taiteilijan kokemuksista syntyvän tiedon näkökulmasta. Tässä artikkelissa tarkastelen lähinnä tekijän näkökulmasta kokemusten merkitystä uuden(laisen) tiedon muodostumisessa ja lähestyn aihetta taiteellista tutkimusta tekevän taiteilija-tutkijan perspektiivistä. En kuitenkaan erottele taiteilijan kokemuksia katsojan (taideteoksen kokijan) kokemuksista, koska pidän näiden kokemusten merkitystä tiedon muodostumisen kannalta samanlaisina ja yhtä arvokkaina.

Kuvataiteilijat puhuvat usein omien teostensa yhteydessä tulkintoista, tutkimisesta, pohtimisesta ja esille saattamisesta. Taideteokset nähdään heidän puheessaan usein tutkimisena, joka kohdistuu johonkin käsitteellisempään tai filosofisempaan, esimerkiksi yksilöön, maailmaan tai näiden kahden väliseen suhteeseen, ei pelkästään kuvallisen tai visuaalisen tutkimisena. Teosten välityksellä taiteilijat jakavat kokemuksiaan ja tulkintojaan katsojien kanssa. Tällaisten jaettujen kokemusten kautta voidaan lähestyä tietoa, joka on muuta kuin tieto perinteisessä mielessä. Rudolf Arnheimin mukaan taiteeseen liittyy kyky löytää ilmiöiden välisiin suhteisiin liittyviä erityislaatuja, huomata kuvitteellisia mahdollisuuksia ja tulkita metaforisia merkityksiä¹.

Taide vaikuttaa meihin monin eri tavoin riippuen tilanteesta, vastaanottajasta ja teoksesta. Ei ole olemassa elämystä, jonka voisimme odottaa saavamme kaikista teoksista, joita pidämme taiteena tai luokittelemme taiteeksi. Vaikutus, jonka taideteos meissä synnyttää, on riippuvainen sekä taiteen tekijän tavoitteista että vastaanottajan odotuksista.² Mika Hannula kirjoittaa ”kolmannesta tilasta”:

[...] Viime kädessä se viittaa siihen tilaan, tapahtumaan ja tilanteeseen, jossa muodostuu suhde eri osapuolten välillä. Ja se on suhde, joka on vuorovaikutteinen, molemmille yhtä aikaa kuuluva.

¹ Eisner 2002, 35-37

² Sederholm 2000, 164

*Se on hetki – kaunis mutta kirpaiseva. Se on suhde, maailmassa olemisen yhdessä, ei erikseen. Kohdaten, ei kavahtaen. Peläten, mutta ei vihaten.*³

(Kuva)taiteellinen tutkimus

(Kuva)taiteellinen tutkimus on tutkimusta, jossa kuvataiteellinen työskentely ja siihen liittyvä kokemusperäinen tiedon kerääminen on demokraattista kirjoitetun ja kirjallisesta materiaalista kerätyn tutkimustiedon kanssa. Hannula, Suoranta ja Vadén kuvaavat käsitettä ”kokemuksellinen demokratia”:

*[...] Kokemukselliseen demokratiaan perustuvan tutkimuksen metodologian tavoite on nimenomaan kertoa siitä, miten taiteellinen kokemus ja tieteellinen teoretisointi ovat vuorovaikutuksessa keskenään, miten ne ohjaavat toisiaan ja vaikuttavat toisiinsa sekä kuinka syntyy kriittisesti reflektoitua tutkimusta. Osan tutkimuksesta tulee koskea sitä, miten kokemuksellisuus juuri tässä tapauksessa ja juuri nyt ohjaa teoreettista tiedonmuodostusta ja päinvastoin [...]*⁴

Taiteellisen tutkimuksen tavoite ei voi olla yhden ainoan oikean tai varman todellisuuden löytäminen vaan se kuvaa todellisuuden erilaisia sekoituksia ja versioita, joita voimme verrata toisiin todellisuuksiin tai omaan todellisuuteemme.⁵ Taide ja sen avulla tutkiminen tarjoavat kokemusten kautta ainutlaatuisia tietoja maailmasta. Jos tarkastelemme taiteen tekemistä yhtenä ihmisen maailmasuhteena, pyrkimyksenä suhteuttaa itsensä ja toimintansa siihen maailman, jossa todellistuu, syntyy meille taiteellisen tutkimisen kautta uudenlaista artikulaatiota tiedosta, erityisiä ilmauksia maailmassa olosta.⁶

Helena Sederholm kirjoittaa taiteen harjoittamasta tutkimuksesta ja toteaa, että se on yhtäläillä nykyisyyden kuin menneisyyden tutkimista, arkeologiaa. Taiteessa kaivetaan esiin sellaista, mistä emme olleet aikaisemmin tietoisia. Tämä tietoisuus uudesta ei kuitenkaan ole taiteessa valmiiksi annettua yhtä selitystä tai yhtä totuutta.⁷ Taiteellinen tutkimus aikaansaa ja laajentaa yhteistä ymmärrystä uusilla aluilla. Se on tulkintaa jostakin, joka sijoittuu perinteeseen mutta kohdistaa samalla katseemme uusiin, aiemmin tuntemattomiin, kiintopisteisiin ja luo inter-subjektiiivisesti saavutettavissa olevia kokemusten muotoja.⁸

³ Hannula 2001b, 8

⁴ Hannula, Suoranta & Vadén 2005, 16-17

⁵ Emt.

⁶ Kiljunen 2001, 21-22

⁷ Sederholm 2000, 140

⁸ Hannula, Suoranta & Vadén 2005, 45

Kokemus ja tieto

Käytämme sanaa ”kokemus” arkikielessä ilmaisemaan ainakin kahta eri asiaa. Puhumme kokemuksesta kun haluamme ilmaista jonkin henkilön omaavan paljon tietoa jostakin asiasta tai taidosta, esimerkiksi henkilö voi olla kokenut työntekijä tai henkilölle on mielestämme kertynyt paljon elämän kokemusta, viisautta.

Tässä yhteydessä tarkoitan kokemuksella sanan toista merkitystä eli elämystä, joka on voimakas, mieleenpainuva ja kokijalleen merkityksellinen. Ihminen on ympäristönsä kanssa jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tämä vuorovaikutus on jatkuvien elämysten virtaa. Mikä sitten erottaa elämyksen kokemuksesta? Jussi Kotkavirran mukaan tällaiset kokemukset horjuttavat, muuttavat tai vahvistavat kokijan identiteettiä ja tämän käsitystä itsestään, toisista tai maailmasta⁹. Elämys muuntuu kokeneisuudeksi, kun jokin on koskettanut meitä. Se tarkoittaa, että asialla on meille merkitystä.¹⁰ Kokemuksista syntyvä tieto ei ole sellaisenaan opetettavissa ja siirrettävissä toisille ihmisille, mutta se voi olla yhteisesti pohdittavissa ja merkityksellisen ilmaisun kautta esille tuotavissa¹¹.

Kuvataiteilijan työtä voi kuvata maailmassa olemisena ja tästä saatujen kokemusten tulkitsemisena. Se on flanöörimaista¹² kulkemista, asioiden ja tapahtumien kohtaamista ja teosten kautta näiden kokemusten tulkintaa itselle ja toisille ihmisille. Samalla taide synnyttää tietoa, joka syntyy kokemusten ja dialogisen maailmassa olemisen ja siihen liittyvien ennakko-oletusten kautta. Se on tietoa, jonka lähtökohtana on usein taiteilijan omaan maailmassa olemiseen liittyvien kokemusten tarkastelu. Sen merkitys ei voi olla kokemusten saattaminen universaaliksi yhteismitalliseksi ja kaikille ihmisille yleispäteväksi vaan siitä saatavat tiedot ovat kaikille halukkaille avoimia, lähestyttävissä, mutta eivät välttämättä yleispäteviä.¹³ Taide ja siitä saatava tieto on liikettä pois itsestä kohti maailmaa, kohti jotakin toista. Jan Kaila kirjoittaa omasta taiteellisesta työstään:

[...] Sitoudun tällä tavoin itselleni tuttuun perinteeseen, jossa valokuvaaja ”flanöörinä” tai kulkijana osin sattumanvaraisesti, osin suunnitelmallisesti ikään kuin löytää eteensä tulevan maailman. Tätä maailmaa hän ”keräilee” valokuvaamalla ja käsittelee

⁹ Kotkavirta 2002, 16. Myös Dewey 2006, 36-84

¹⁰ von Bonsdorff 2006, 166

¹¹ Vadén 2001, 101

¹² ”Eurooppalaisen perinteeseen kuuluu 1800-luvulta peräisin oleva flanööri (flâneur), modernin ihmisen malli; joutilas kuljeskeli, joka tarkastelee kaupunkielämää eräänlaisena sivullisena.” Sederholm 2000, 36

¹³ Hannula, Suoranta & Vadén 2003, 42

myöhemmin teoksissaan koettaen samalla pitää yllä löydöstensä autenttista informaatiota.¹⁴

Taiteilijan teos ei voi olla informaatioltaan täysin autenttinen alkuperäisen kokemusten tai löydösten kanssa vaan teosta tehdessä taiteilija ainakin jossain määrin konstruoi sen uudeksi kokemukseksi. Kailan mukaan teos ei ole joko-tai vaan sekä-että, jolloin valokuvaus on autenttisen ja konstruoidun kietouma, alkuperäisen kokemuksen uudelleen kokeminen synnyttää uuden, kolmannen, kokemuksen.¹⁵

Pauline von Bonsdorff käyttää käsitettä ”eksistentiaalinen tieto” puhuessaan inhimillistä olemassaoloa sellaisenaan koskevasta tiedosta. Tällainen tieto syntyy esimerkiksi tunteista, suhtautumistavoista, arvoista ja kokemuksista. Hän kertoo tällaisen tiedon syntyvän esimerkiksi taiteen yhteydessä kokemuksen kautta ja sanoo tällaisen tiedon olevan aina kokemuseräistä, koska se perustuu joko omiin tai muiden henkilökohtaisiin kokemuksiin.¹⁶ Se tarjoaa vastaanottajalle palasia, jotta hän voi rakentaa kuvan jostakin asiasta.¹⁷ Valmiin taideteoksen välityksellä taiteilijan kokemukset maailmasta, siihen liittyvät palaset ja muruset, ovat avoinna katsojalle. Katsoja rakentaa teoksen kokemisen ja omien aikaisempien kokemusten pohjalta tietoa, joka on jokaiselle katsojalle erilaista ja erilaatuista, ei oikeata eikä väärää.

Eksistentiaalinen tieto on tietoa, jolle voi rakentaa. Se on omakohtaista ja siihen liittyy omakohtainen todellisuus. Se ilmenee valmiuksina, osaamisena ja tiedostamisena.¹⁸ Taide ja taiteen tekeminen, omakohtainen kokemus, hahmottaa meille reflektoinnin kautta, miten tuntee, ajattelee ja havaitsee.¹⁹

Hermeneuttinen näkökulma ja tulkinta

Hermeneutiikalla tarkoitetaan

”ymmärtämistä ja tulkintaa korostavaa suuntausta filosofiassa. Hermeneutiikassa tutkitaan asioita, joita voi pitää merkitysten kokonaisuutena, kuten tekstiä, historiaa ja yhteiskuntaa. Kohteesta esitetään tulkinta, jonka avulla kohdetta tarkastellaan uudestaan, laajemmin ja syvemmin. Tämä johtaa uuteen tulkintaan, jonka avulla voi taas lähteä uusiin tutkimuksiin, eikä lopullista tulkintaa

¹⁴ Kaila 2002, 9

¹⁵ emt. 73

¹⁶ von Bonsdorff 2006, 158

¹⁷ Sederholm 2000, 140

¹⁸ emt. 165

¹⁹ emt. 166

*tarvitse ollakaan. Työn loputtomuutta vaan ei näköalattomuutta korostaa myös se, että tulkinta perustuu aina tulkitsijan omaan elämäkäytäntöön ja aikakauden ajattelutapoihin, joten uusien sukupolvien on aina tartuttava uudestaan toimeen.*²⁰

Hermeneuttinen näkökulma tarkoittaa taiteellisen tutkimuksen yhteydessä lähestymistapaa ja asennetta, joka on tavoitteiltaan avaava eikä rajaava. Mika Hannulan mukaan hermeneuttiseen tutkimusasenteeseen kuuluu tietoisuus tulkinnasta, tietoisuus siitä, missä ja miten tulkinta tapahtuu. Tulkinnassa tulee mieltää ja hyväksyä sen historiallisuus ja näkökulmien suhteutuminen menneeseen. Tähän menneeseen tulee tutkimuksessa hakea rakentavaa ja kriittistä suhtautumista. Hannula tuo esiin hermeneuttisen näkökulman tulkintaa korostavana tapana, jossa tulkinnan sisältö riippuu siitä, kuka tulkitsee, mistä tilanteesta ja millä tavoin.²¹ Hermeneutiikassa mikään tai mitään ei ole annettu, luonnollinen tai lopullinen, vaan kaikki on suhteessa menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden horisontteihin.²²

Taiteellisessa tutkimuksessa kokemuksista syntyvä, usein hyvin henkilökohtainen, materiaali tulisi saattaa avoimeksi hukkaamatta kokemuksen ainutlaatuisuutta²³. Omien kokemusten tulkinta ja niiden dialoginen tarkastelu suhteessa taustaoletuksiin ihmisestä, hänen maailmassa olostaan, tavastaan kokea ja tietää muodostavat tutkimuksessa kokemusjatkumon. Tässä kokemusjatkumossa kokemus tarkastelee kokemusta muodostaen uutta kokemusta.²⁴

Fantasia, kuvittelu ja fiktio

Taiteellisessa työskentelyssä palataan usein muistelemalla niihin kokemuksiin, jotka ovat olleet taiteilijalle merkittäviä ja muuttaneet hänen käsityksiään tai suhdettaan maailmaan, jossa hän on. Muistelu muodostuu ainakin osittain fiktiosta, fantasiasta ja tulkinnasta. Tulkinta on kokemus aiemmasta kokemuksesta, joten se ei voi olla sama(nlainen) kuin alkuperäinen kokemus. Sitä värittävät kaikki asiat, jotka mahtuvat alkuperäisen kokemuksen ja tulkinnan väliselle ajalle sekä tilanne, jossa uusi tulkinta tapahtuu. Kuitenkin tällainen uusi tulkinta saattaa olla tutkimuksen ja taiteilijan maailmassaolon tarkastelun kannalta tärkeä. Onko tutkimus silloin fantasiaa, kuvittelua ja fiktiota vai näiden kautta syntyvää uutta tietoa?

²⁰ Määttänen

²¹ Hannula 2001, 70

²² Hannula 2003, 81

²³ Vadén 2001, 96

²⁴ Hannula, Suoranta & Vadén 2003, 31

Juha Varton luenta Husserlista korostaa fantasiaa olennaisen tärkeänä asiana maailmantulkinnan kuvaamisessa. Kuvittelun kautta me suuntaamme teoriaan oli ajatuksemme kohde kuinka teoreettinen tahansa.²⁵ Nicolaus Cusanus (1401-64) arvosti taidetta nimenomaan siitä syystä, että tekeminen on luovaa ja muodonantavaa fiktiota, jota hän piti itsessään arvokkaampana kuin luonnon jäljittelyä. Cusanuksen aikalainen Cennino Cennini kirjoitti korostaen maalaustaiteen vaatimaa fantasiointia ja kykyä saattaa olematon olevaksi:

[...] taitavan käden ohella se vaatii mielikuvitusta, kykyä löytää ennennäkemättömiä asioita verhoamalla ne luonnon muotoihin ja tarttumalla käsin kiinni niihin, saaden katsoja uskomaan sellaisen olemassaoloon mitä ei ole. Ja syystä kyllä se ansaitsee arvosijan toisena tieteen jälkeen ja saa kulmilleen runouden seppeleen.²⁶

David Novitz tarkastelee kaunokirjallisuutta ja fiktiota tiedon lähteenä. Hänen mukaansa fiktio tarjoaa meille taitoja, jotka antavat uudenlaisia tapoja ajatella ja havaita ympäristöämme. Ne rakentavat mahdollisuuden nähdä vanhat kohteet uudessa valossa. Fiktio tarjoaa mahdollisuuden huomata siellä, missä näitä ei ennen huomattu, objektien, henkilöiden ja tapahtumien laatuja ja niiden välisiä eroja.²⁷ Vaikka kuvataidetta ja kaunokirjallisuutta ei voida suoraan verrata toisiinsa eikä niiden sisältämää tietoa tai niiden synnyttämää kokemusta tarkastella aina samoin perustein, voidaan niitä molempia pitää fiktiona, joihin sisältyy niiden kokemisesta syntyvää tietoa. Molempien alojen taiteilija rakentaa kokemustensa ja ajatustensa pohjalta maailmasta ja todellisuudesta ilmauksia, joiden kautta kokija voi reflektoida omaa todellisuuttaan.

Taiteellisessa tutkimuksessa palaamme aiempaan, niihin kokemuksiin joita olemme maailmassa kokeneet. Käsittelemme ja työstämme niitä näkyvään, visuaaliseen, muotoon yhdessä dialogisesti olemassaolevan tiedon kanssa. Taiteellinen työskentely ja taiteellinen tutkimus ovat jatkuvaa liikettä, katsomista monesti, monesta suunnasta, kokoamista ja palaamista takaisin. Se on tulkintaa uudestaan ja uusilla tavoilla.²⁸

²⁵ Varto 2001, 54

²⁶ Siukonen 2002, 26

²⁷ Novitz 1987, 189

²⁸ Varto 2001

Kokemuksesta syntyvän tiedon merkitys

Kun tarkastelemme tietoa, on kysymys paitsi 'totuudesta' myös arvohierarkioista, siitä, mikä kulloinkin hyväksytään tiedoksi. Tarkastelussa taiteen ja kokemuksen suhteesta tietoon on kysymys myös taiteen ja tiedon roolista yhteiskunnassa.²⁹

Kokemuksesta - ja tässä nimenomaan taiteeseen liittyvästä kokemuksesta - syntyvä tieto ei ole samalla lailla mitattavaa kuin esimerkiksi matemaattinen tieto voi olla. Koska taiteeseen liittyvässä kokemuksessa ei ole oikeata ja väärää tulkintaa, ei siinä voi olla myöskään oikeita ja väriä vastauksia, mutta se voi lisätä ymmärrystä siitä, mikä on oikein ja mikä väärin. Kokemusten reflektointi ja niiden merkitysten tulkinta synnyttää uuden tulkinnan, joka ohjaa myöhempää ymmärtämistä, arvottamista ja toimintaa. Tällaisen kokemusten tarkastelun kautta voimme jäsenellä meille syntyneitä merkityksiä maailmasta ja suhteestamme siihen. Reflektiivinen toiminta, joka on omien olettamusten kriittistä arviointia dialogissa taiteesta saatujen kokemusten kanssa voi parhaimmillaan nostaa esiin uutta ymmärrystä esimerkiksi siitä, kuinka toimimme oikein tai kuinka muut kokevat maailmassa olonsa.³⁰

Taiteen tekeminen ja kokeminen on ajatuksien ja tunnekuohujen työstämistä, pysähtymistä ja tutkimista. Se antaa meille mahdollisuuden tulkintaan ja omien ajatusten sekä kokemusten käsittelemiseen, muokkaamiseen ja reflektointiin. Taide auttaa meitä jäsentämään maailmaa ja kokemaamme. Taideteos on ilmaus ja synteesi havainnoista, kokemuksista, mielikuvista ja vuorovaikutuksesta.

Kirjallisuus

von Bonsdorff, Pauline 2006. "Taide, tieto ja kauneuden haaste." Teoksesta Kaisa Kettunen, Mirja Hiltunen, Sirkka Laitinen & Marja Rastas (toim.) *Kuvien keskellä*. Helsinki: Like, 158-168

Dewey, John 2006 (1934). *Art as Experience*. New York; Perigee Books.

Eisner, Elliot 2002. *The arts and the creation of mind*. New Haven & Lontoo: Yale University Press

Hannula, Mika 2001. "Tulkinnan vastuu ja vapaus." Teoksesta Satu Kiljunen & Mika Hannula (toim.) *Taiteellinen tutkimus*. Helsinki: Kuvataideakatemia, 69-90

Hannula, Mika 2001b. *Kolmas tila – väärinymmärtäminen eettisenä lähtökohtana*. Helsinki: Kuvataideakatemia

Hannula, Mika 2003. *Kaiikki tai ei mitään, kriittinen teoria, nykytaide ja visuaalinen kulttuuri*. Helsinki: Kuvataideakatemia

²⁹ Siukonen 2002, 18

³⁰ vrt. Mezirow 1996, 17-22

- Hannula, Mika, Suoranta Juha & Vadén Tere 2003. *Otsikko uusiksi, Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- Hannula, Mika, Suoranta Juha & Vadén Tere 2005. *Artistic Research – theories, methods and practise*. Helsinki: Kuvataideakatemia
- Kaila, Jan 2002. *Valokuvallisuus ja esittäminen nykytaiteessa*. Helsinki; Suomen valokuvataiteen museo
- Kiljunen, Satu 2001. "Kuvataiteellinen tutkimus." Teoksesta Satu Kiljunen & Mika Hannula (toim.) *Taiteellinen tutkimus*. Helsinki: Kuvataideakatemia, 15-28
- Kotkavirta, Jussi 2002. "Kokemuksen ehdot ja hahmot: Kritik der reinen Vernunft ja Phänomenologie des Geistes." Teoksesta Laila Haaparanta & Erna Oesch (toim.) *Kokemus*. Tampere: Tampere University Press, 15-36
- Mezirow, Jack 1996. "Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä." Teoksesta Jack Mezirow (toim.). *Uudistava oppiminen, Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Määttänen, Pentti.
<http://www.valt.helsinki.fi/kfil/termit/hermeneu.htm>
 luettu 21.9.2006
- Novitz, David 1987. "Fiktio ja tiedon kasvu." Teoksessa Markus Lammenranta & Arto Haapala *Taide ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus
- Sederholm, Helena 2000. *Tämäkö taidetta?* Helsinki: WSOY
- Siukonen, Jyrki 2002. *Tutkiva taiteilija. Kysymyksiä kuvataiteen ja tutkimuksen avoliitosta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Taide
- Vadén, Tere 2001. "Väännetäänkö rautalangasta. Huomioita kokemukselliseen käytäntöön perustuvan tutkimuksen metodologiasta." Teoksesta Satu Kiljunen & Mika Hannula (toim.) *Taiteellinen tutkimus*. Helsinki: Kuvataideakatemia, 91-112
- Varto, Juha 2001. "Esille saattamisen tutkiminen." Teoksesta Satu Kiljunen & Mika Hannula (toim.) *Taiteellinen tutkimus*. Helsinki: Kuvataideakatemia, 49-58